

تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی: یک تحلیل بین کشوری^۱

سید نظام‌الدین مکیان* مژده بی‌باک**

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۳۱

چکیده

یکی از مهم‌ترین اهداف کشورها دست‌یابی به توسعه است و در این مسیر تلاش می‌شود برای دموکراسی، افزایش سطح دانش و آگاهی افراد جامعه و ... گام‌هایی برداشته شود. دیدگاه توسعه انسانی، مردم را سرمایه‌های واقعی یک کشور می‌داند و به دنبال ایجاد بستری است که افراد جامعه بتوانند به همراه دانش و سلامت در محیطی خلاق زندگی کنند. در این پژوهش، تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در دو گروه کشورهای منتخب اسلامی و OECD در دوره زمانی ۲۰۰۵-۲۰۱۲ مورد بررسی قرار خواهد گرفت. داده‌های مورد استفاده به صورت داده‌های تابلویی متوازن است. هم‌چنین برای نتیجه‌گیری بهتر از چندین متغیر کنترلی و برای تخمین از مدل FGLS استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که در کشورهای OECD رابطه مثبت و معناداری بین شاخص حکمرانی خوب و آزادی اقتصادی با توسعه انسانی وجود دارد، اما در کشورهای اسلامی این رابطه از نظر آماری معنادار نیست که نشان‌دهنده ضعف حکمرانی خوب و آزادی اقتصادی در این کشورها و تأثیر نامناسب آن بر شاخص توسعه انسانی است.

طبقه‌بندی JEL: H11, H19, O15

واژگان کلیدی: حکمرانی خوب، توسعه انسانی، روش حداقل مربعات تعمیم یافته.

^۱ این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد مژده بی‌باک به راهنمایی سید نظام‌الدین مکیان می‌باشد.

nmakian@yazd.ac.ir

* دانشیار اقتصاد دانشگاه یزد، پست الکترونیکی:

m_bibak@stu.yazd.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه یزد (نویسنده‌ی مسئول)، پست الکترونیکی:

۱. مقدمه

از آغاز علم اقتصاد تاکنون، نظریات مختلفی برای نحوه اداره و مدیریت بخش دولتی و افزایش سطح رفاه شهروندان از سوی اندیشمندان و اقتصاددانان ارائه شده است. یکی از شناخته‌شده‌ترین این نظریات، پارادایم «مدیریت دولتی سنتی»^۱ است که بوروکراسی جزء لاینفک آن به شمار می‌آید. این پارادایم یا جریان فکری تا اوایل دهه ۱۹۸۰، پارادایم مطرح در حوزه مدیریت بخش دولتی بود. اما با ظاهر شدن ابعاد منفی و نقاط ضعف آن، در همین سال‌ها در کشور انگلیس و آمریکا، پارادایم دیگری به نام «مدیریت دولتی نوین» ایجاد شد که «خصوصی‌سازی و کوچک‌سازی دولت» را شعار اصلی خود قرار داد. اما آمال و اهداف مدنظر این جریان فکری نیز در بسیاری از کشورها حتی در کشورهای مبدع آن نیز مفید واقع نشد و مشخص شد این پارادایم نیز قادر نخواهد بود خیر و رفاه مناسب و عادلانه‌ای برای شهروندان فراهم سازد. از این‌رو، اندیشمندان مجدداً پارادایم دیگری را مطرح کردند که ظهور «خدمات عمومی نوین»^۲ و «حکمرانی خوب»^۳ از جمله آن‌هاست (بشیری، شقاقی شهری، ۱۳۹۰: ۷۰-۶۹).

از آنجا که دولت از کانال‌های مختلفی می‌تواند بر توسعه به ویژه توسعه انسانی اثرگذار باشد، در این پژوهش، اثر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی در دو گروه کشورهای منتخب اسلامی و OECD با روش داده‌های تابلویی در دوره زمانی ۲۰۱۲-۲۰۰۵ مورد بررسی قرار گرفته است. هم‌چنین، از چندین متغیر کنترلی نیز استفاده شده است و تأثیر هزینه بهداشت سرانه، شاخص آزادی اقتصادی، دسترسی به آب آشامیدنی سالم و میزان شهرنشینی بر شاخص توسعه انسانی نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

هدف این پژوهش پاسخ دادن به پرسش‌های زیر است:

- ۱- تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در گروه منتخب کشورهای OECD چگونه است؟
- ۲- تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در گروه منتخب کشورهای اسلامی چگونه است؟

^۱ Public Administration

^۲ New Public Services

^۳ Good Governance

در این مطالعه، ابتدا در بخش ادبیات پژوهش، شاخص‌های مورد استفاده و سپس مطالعات پیشین در ارتباط با موضوع مورد بحث معرفی شده است. در بخش سوم، به منابع و روش جمع‌آوری داده‌ها و همچنین آزمون‌های مورد نظر و شکل کلی مدل پرداخته شده است. در بخش چهارم، مدل مورد نظر تخمین زده شده و در بخش نهایی نتیجه‌گیری و پیشنهادها ارائه شده است.

۲. ادبیات پژوهش

۱-۲. حکمرانی خوب

در اواسط دهه ۱۹۹۰ سیاست‌های تعدیل مورد انتقاد گسترده اقتصاددانان نهادگرا و در رأس آنها جوزف استیگلیتز^۱ قرار گرفت. وی نظرات انتقادی خود را در قالب سیاست‌های اجماع پساواشنگتنی در سال ۱۹۹۸ مطرح ساخت. استیگلیتز معتقد است تعامل سازنده دولت-بازار می‌تواند راهگشای موفقیت فرآیند اصلاحات اقتصادی در کشورهای در حال توسعه باشد (میرزا ابراهیمی، ۱۳۸۵: ۵۴). در اجماع پساواشنگتنی، دولت و بازار دو نهاد مکمل هستند، نه دو نهاد رقیب. بنابراین به جای بحث از مداخله یا عدم مداخله دولت، باید از کارایی و اثربخشی مداخله دولت سخن گفت. در واقع دولت به عنوان یک نهاد اجتماعی نهادساز، می‌باید با ایجاد نهادهای کارآمد و توانمند، محیط مناسبی برای تنظیم روابط اقتصادی افراد جامعه به گونه‌ای کم هزینه، ساده و به دور از اتلاف وقت مهیا سازد و از این رهگذر به عنوان دست یاری‌دهنده بازار، موجبات رشد اقتصادی را فراهم سازد. تدارک موفقیت‌آمیز این نهادها اغلب تحت عنوان حکمرانی خوب مطرح می‌شود (مهدوی عادل و همکاران، ۱۳۸۷: ۹۲).

۲-۲. شاخص‌های حکمرانی خوب

سه تن از محققان بانک جهانی دانیل کافمن^۲، آرت کرای^۳ و پابلو زویدو لوبتون^۴، تلاش کرده‌اند تا یافته‌های مؤسسات بین‌المللی برآوردکننده ریسک هم‌چون، EIU^۵، ICRG^۶، بنیاد هریتیج^۷، خانه

^۱ Joseph Eugene Stiglitz

^۲ Daniel Kaufmann

^۳ Aart Kraay

^۴ Pablo Zoido-Lobaton

^۵ Economist Intelligence Unit

^۶ International Country Risk Group

^۷ Heritage Foundation

آزادی و ... را در مورد کشورهای مختلف با هم ادغام کرده و شاخص‌های جدیدی در این زمینه معرفی کنند. این محققان، کار خود را با طرح این فرضیه آغاز کرده‌اند که «چگونه رسوم و نهادهایی که از مجرای آن‌ها حاکمیت در یک کشور اعمال می‌شود، در رشد و توسعه آن کشور مؤثرند». کافمن و همکارانش این «رسوم و نهادها» را Governance نامیده‌اند و ابعاد مختلف آن را با معرفی شش شاخص مورد بررسی قرار داده‌اند (حسین‌زاده بحرینی، ۱۳۸۳: ۱۴۵). این شاخص‌ها عبارتند از:

الف: حق اظهار نظر و پاسخ‌گویی^۱، ب: ثبات سیاسی^۲، ج: کارایی و اثربخشی دولت^۳، د: کیفیت قوانین و مقررات^۴، ه: حاکمیت قانون^۵، و: کنترل فساد^۶ (سامتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۷).

۲-۳. شاخص توسعه انسانی

تا قبل از سال ۱۹۹۰، معیارهای اصلی سنجش توسعه‌یافتگی و رفاه کشورها عمدتاً مشتمل بر شاخص‌های اقتصادی صرف مانند تولید ناخالص داخلی و تولید ناخالص ملی بود. اما نابسندگی شاخص‌های یاد شده در ملاحظه همه واقعیت‌ها مانند مباحث انسانی که از ماهیتی پیچیده، چند بُعدی و سیال برخوردارند، از یک سو و عدم توجه به برخی مؤلفه‌های پنهان تأثیرگذار بر فرآیند توسعه مانند موضوعات زیست‌محیطی، باعث شد تا اندیشمندان حوزه اقتصاد به منظور دستیابی به شاخص‌های جامع‌تر که مؤلفه‌های انسانی و اجتماعی را نیز دربرداشته باشند، ابتدا مفهوم توسعه پایدار را مطرح و نهایتاً نسبت به تعریف شاخصی با عنوان شاخص توسعه انسانی اقدام نمایند (صادقی امینی، ۱۳۹۳: ۸۳).

این شاخص، ضمن این که معیاری برای اندازه‌گیری رفاه شهروندان به دست می‌دهد، اثر سیاست‌های اقتصادی بر کیفیت زندگی شهروندان را اندازه‌گیری می‌کند. این شاخص، کشورها را بر حسب کیفیت زندگی شهروندان و نه صرفاً بر اساس ارقام سستی درآمد سرانه آن‌ها رتبه‌بندی می‌کند (رانیس^۷، ۲۰۰۵: ۱-۲).

¹ Voice & Accountability

² Political Stability (No Violence)

³ Government Effectiveness

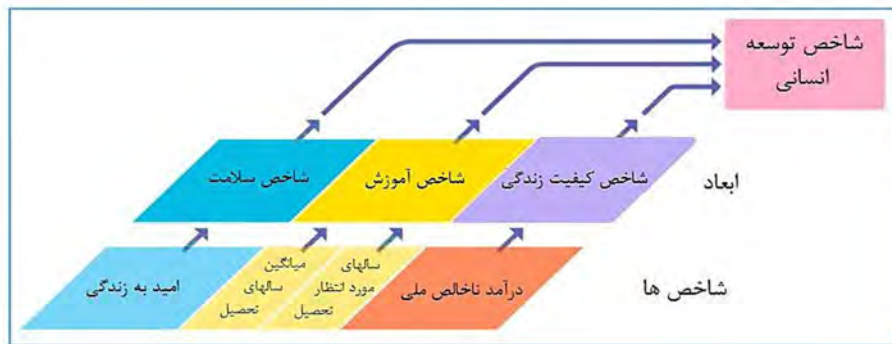
⁴ Regulatory Quality

⁵ Rule of Law

⁶ Control of Corruption

⁷ Gustav Ranis

نمودار ۱. شاخص توسعه انسانی

منبع: HDRQ

با توجه به نمودار فوق، شاخص توسعه انسانی ترکیبی از چهار معیار متفاوت است که در سه مؤلفه امید به زندگی، آموزش و تولید ناخالص سرانه ملی قرار می‌گیرند. فرمول محاسباتی آن به شکل زیر است:

$$HDI = \sqrt[3]{H_{Health} + H_{Education} + H_{Living\ Standard}} \quad (1-2)$$

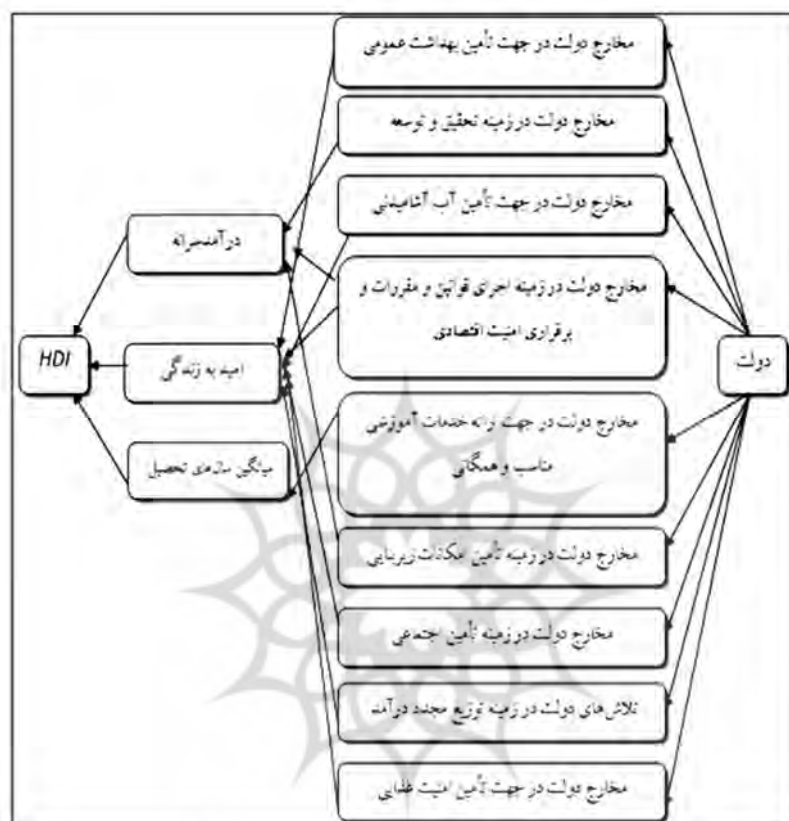
که در آن H_{Health} مؤلفه امید به زندگی، $H_{Education}$ مؤلفه آموزش و $H_{Living\ Standard}$ مؤلفه تولید ناخالص سرانه ملی است.

هر چند در دوره‌ای اهمیت و نقش انسان در رشد و توسعه اقتصادی کم‌رنگ بوده‌است، اما پس از فراز و فرودهای بسیاری، صاحب‌نظران علوم انسانی به این جمع‌بندی رسیدند که انسان نقطه آغازین و محور و گرانگه رشد و توسعه است (فطرس و ترکمنی، ۱۳۹۱: ۳۴).

۲-۴. نحوه اثرگذاری برخی از متغیرهای اقتصادی بر شاخص توسعه انسانی

نمودار زیر فرایند اثرگذاری برخی از متغیرهای اقتصادی را بر شاخص توسعه انسانی را نشان می‌دهد:

نمودار ۲. نحوه اثرگذاری برخی از متغیرهای اقتصادی بر شاخص توسعه انسانی

منبع: HDRQ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۲-۵. مروری بر مطالعات پیشین

نتیجه این مطالعات به صورت خلاصه در جدول (۱) نشان داده شده است. از آنجا که کشورهای OECD عموماً در زمره کشورهای توسعه یافته و کشورهای اسلامی در زمره کشورهای در حال توسعه می‌باشند. لذا، در این پژوهش برای اولین بار تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در دو گروه کشورهای یاد شده به صورت مقایسه‌ای بررسی شده است.

جدول ۱. مروری بر مطالعات خارجی و داخلی پیشین

پژوهشگر	سال	موضوع	روش	نتایج
رودرا ^۱ و سانیا ^۲	۲۰۱۱	حکمرانی خوب و توسعه انسانی در ایالت‌های هندوستان	داده‌های تابلویی	حکمرانی خوب و توسعه انسانی دوره‌های پیشین، توسعه انسانی فعلی را در هندوستان تعیین می‌کند.
اوترویک ^۳	۲۰۱۱	حکمرانی خوب و توسعه انسانی: مورد مطالعه چین و هند	مقایسه‌ای جفتی توسط آدام، تارو و تیلی ^۴	رابطه بین حکمرانی خوب و توسعه انسانی بسیار قوی است اما اثربخشی دولت بیشترین تأثیر را برای توسعه انسانی دارد.
کو-اچ سین یانگ ^۵	۲۰۱۰	توسعه انسانی و اثربخشی دولت	داده‌های تابلویی	سطح اقتصادی و اثربخشی دولت ارتباط مثبت با توسعه انسانی دارد.
سلکاک آکای ^۶	۲۰۰۶	فساد و شاخص توسعه انسانی	داده‌های تابلویی	ارتباط مثبت بین توسعه انسانی، شهرنشینی، و آزادی اقتصادی، و ارتباط منفی بین توسعه انسانی با فساد.
دانایی فرد و همکاران	۱۳۹۱	آیا حکمرانی خوب نقش مهمی ایفا می‌کند؟	آمار توصیفی	بهبود شاخص‌های حکمرانی خوب منجر به ارتقای رفاه ملی می‌شود.
قاضی طباطبایی و همکاران	۱۳۹۱	ارزیابی الگوی نظری حکمرانی خوب در تبیین توسعه انسانی	معادلات ساختاری	رابطه معناداری بین حکمرانی خوب و توسعه انسانی وجود دارد.
رزهی و صدیقی	۱۳۹۱	الزامات تحقق حکمرانی خوب برای دستیابی به توسعه انسانی	داده‌های تابلویی	دولت در ایران به دلیل ویژگی‌های ساختاری از دولت قوی مدرن توسعه خواه فاصله ^۷ دارد و باعث عدم دستیابی به اهداف توسعه‌ای است.
سامتی، رنجبر و محسنی	۱۳۹۰	تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه	داده‌های تابلویی	میانگین موزون شاخص‌های حکمرانی خوب اثر مثبت و معناداری بر شاخص توسعه انسانی دارد.
علیزاده و عرب	۱۳۸۸	تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی	داده‌های تابلویی	شاخص‌های حکمرانی خوب تأثیر معناداری بر توسعه انسانی دارد.

¹ Rudra P. Pradhan

² Sanyal G. S.

³ Mattias Ottervik

⁴ McAdam, Tarrow & Tilly

⁵ Ko- Hsin Yang

⁶ Selcuk Akcay

۳. روش‌شناسی

۳-۱. منابع و چگونگی جمع‌آوری داده‌ها

این پژوهش از نظر هدف کاربردی است و از نظر روش، تحلیلی-استنباطی است. اطلاعات و داده‌های مورد نیاز این پژوهش از مراکز آمار رسمی بین‌المللی مانند بانک جهانی، سازمان ملل متحد و ... به دست آمده است. این پژوهش به بررسی تأثیر حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در دو گروه کشورهای منتخب اسلامی و OECD می‌پردازد. داده‌های مربوط به شاخص توسعه انسانی از گزارش‌های توسعه انسانی منتشر شده توسط برنامه توسعه سازمان ملل متحد و داده‌های مربوط به حکمرانی خوب از بانک جهانی به دست آمده است. برای محاسبه شاخص کلی حکمرانی خوب از شش مؤلفه آن به روش مؤلفه‌های اصلی استفاده شده که این روش، داده‌های این مؤلفه‌ها را به یک داده یعنی شاخص کلی حکمرانی خوب تبدیل می‌کند.^۱

به علت این که داده‌های تمامی متغیرهای مؤثر بر شاخص توسعه انسانی برای تمامی کشورها در دسترس نبود، فقط سه متغیر به عنوان عوامل مؤثر بر امید به زندگی مورد استفاده قرار گرفته است که عبارتند از شهرنشینی، دسترسی به آب آشامیدنی سالم و هزینه بهداشت سرانه (طبق نمودار (۲)). همین‌طور، به علت عدم دسترسی به داده‌های کافی برای متغیرهای مؤثر بر درآمد تنها از متغیر آزادی اقتصادی به عنوان عامل مؤثر بر درآمد استفاده شده است. این متغیرها در مدلی که در بخش بعدی ارائه می‌شود (فرمول ۳-۱) به عنوان متغیرهای توضیحی کنترلی به کار گرفته شده‌اند.

به دلیل نیاز به افزایش مقاطع مکانی، کشورهای اسلامی انتخاب شده عبارتند از: ایران، مصر، الجزایر، اردن، لبنان، مراکش، تونس، ترکیه، عمان، آذربایجان و تاجیکستان. کشورهای OECD انتخاب شده عبارتند از: فرانسه، ایتالیا، اسپانیا، انگلستان، آلمان، دانمارک، فنلاند، نروژ، سوئد، ایرلند، هلند، سوئیس، اتریش، بلژیک، پرتغال، جمهوری چک، لهستان و اکراین که همگی از بین کشورهای اروپایی انتخاب شده‌اند. بدیهی است که به دلیل متفاوت بودن تعداد کشورها در هر یک از دو گروه فوق روش رگرسیونی مورد استفاده به صورت داده‌های ترکیبی متوازن خواهد بود.

^۱ برای اطلاع دقیق از محاسبه این شاخص به پایان‌نامه اینجانب تحت عنوان «بررسی تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در دو گروه کشورهای منتخب اسلامی و OECD در دانشگاه یزد مراجعه نمایید.

برای ایجاد شاخص کلی حکمرانی خوب از طریق روش مؤلفه‌های اصلی عامل‌های مهم بر اساس واریانس داده‌های مورد استفاده، شناسایی شده و سپس با ترکیب این عوامل شاخص کلی استخراج می‌شود. برای این روش از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

برای اطمینان از این که آیا این روش برای ترکیب مناسب است یا خیر از آزمون^۱ KMO و آزمون بارتلت^۲ استفاده شده است.

اگر $KMO \geq 0/9$ باشد یعنی تجزیه عامل‌ها بسیار مناسب است.

اگر $0/8 \leq KMO < 0/9$ باشد تجزیه عامل‌ها مناسب است.

اگر $0/7 \leq KMO < 0/8$ باشد تجزیه عامل‌ها به طور کلی مناسب است.

اگر $0/6 \leq KMO < 0/7$ باشد تجزیه عامل‌ها به طور کلی مناسب نیست.

اگر $KMO < 0/5$ باشد تجزیه عامل‌ها مناسب نخواهد بود (ارشی چی و همکاران^۳، ۲۰۱۳: ۴۵۴). نتایج حاصل از این آزمون در جداول زیر آمده است.

جدول ۲. نتایج شاخص KMO و بارتلت برای کشورهای گروه اول

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		۰/۹۰۵
Approx. Chi-Square		۱۵۴۰/۱۸۵
Bartlett's Test of Sphericity	Df.	۱۵
	Sig.	۰/۰۰۰

با توجه به جدول (۲) چون شاخص KMO برابر با ۰/۹۰۵ است و از ۰/۹ بیشتر است؛ پس، ترکیب عامل‌ها بسیار مناسب می‌باشد و از این روش می‌توان برای ترکیب کردن زیر شاخص‌های حکمرانی خوب استفاده نمود.

^۱ Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy

^۲ Bartlett's Test of Sphericity

^۳ Ershi Qi et al.

جدول ۳. نتایج شاخص KMO و بارتلت برای کشورهای گروه دوم

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	۰/۷۱۶
Approx. Chi-Square	۵۹۰/۶۴۸
Bartlett's Test of Sphericity	Df.
	۱۵
	Sig.
	۰/۰۰۰

همچنین با توجه به نتایج جدول (۳) چون شاخص KMO برابر با مقدار ۰/۷۱۶ است؛ پس، ترکیب عامل‌ها به طور کلی مناسب است و می‌توان از روش مؤلفه‌های اصلی برای ترکیب زیر شاخص‌های حکمرانی خوب استفاده کرد.

به منظور پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش که تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی بود از الگوی رگرسیونی زیر برای پاسخ به سؤالات مطرح شده استفاده می‌شود. مدل مورد استفاده برگرفته شده از مدل سلکاک آکای ۲۰۰۶ است که البته برای تخمین بهتر مدل از متغیرهای دیگری به عنوان متغیر کنترلی نیز استفاده شده است.

$$HDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 GI_{it} + \beta_2 HEX_{it} + \beta_3 Ur_{it} + \beta_4 IWS_{it} + \beta_5 EF_{it} + U_{it} \quad (1-3)$$

در این مدل، HDI_{it} شاخص توسعه انسانی برای کشور i در زمان t ، GI_{it} شاخص کلی حکمرانی خوب برای کشور i در زمان t می‌باشد. همان‌طور که گفته شد برای تخمین بهتر مدل از متغیرهای کنترلی HEX هزینه بهداشت سرانه، Ur نرخ شهرنشینی، IWS میزان دسترسی به منابع آب سالم و EF آزادی اقتصادی نیز استفاده می‌شود.

مخارجی که دولت برای تأمین و بهبود خدمات بهداشتی نظیر ارایه بیمه‌های درمانی همگانی، ارایه خدمات بهداشتی، تأمین آب آشامیدنی سالم و ... انجام می‌دهد با بهبود امید به زندگی موجب بالا رفتن سطح شاخص توسعه انسانی می‌شود. شهرنشینی ممکن است اثر مثبت بر امید زندگی داشته باشد. زیرا امکان دسترسی به خدمات بهداشتی و ... را افزایش می‌دهد. با این حال شهرنشینی ممکن است با ایجاد آلودگی هوا، کاهش تحرک و گسترش سریع بیماری و ... اثر منفی بر امید به زندگی نیز داشته باشد. دولت‌ها با اجرای قوانین و رفع مشکلات بازار و آزادی اقتصادی

می‌توانند امنیت و ثبات اقتصادی لازم برای کسب و کار را فراهم آورند که باعث بهبود درآمد سرانه می‌شود (اکبری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۴).

۲-۳. آزمون‌های تصریح مدل

۱-۲-۳. آزمون F لیمر و هاسمن

برای برآورد الگو ابتدا باید با استفاده از آزمون F لیمر، تابلویی بودن یا تلفیقی بودن داده‌ها مشخص شود. در روش داده‌های تابلویی برای برآورد الگو دو روش وجود دارد. یکی روش اثرات ثابت و دیگری روش اثرات تصادفی. از آزمون هاسمن برای انتخاب بین این دو روش استفاده می‌گردد. با توجه به آماره آزمون در جدول می‌توان نتیجه گرفت که الگو باید به روش داده‌های تابلویی و اثرات ثابت برآورد گردد.

۲-۲-۳. آزمون واریانس ناهمسانی

یکی از مهم‌ترین فروض مدل کلاسیک رگرسیون خطی این است که اجزاء اخلاص u_i که در تابع رگرسیون ظاهر می‌شوند، دارای واریانس همسان هستند. برای این منظور از آزمون واریانس ناهمسانی (LR) استفاده می‌گردد. همان‌طور که جدول (۳) نشان می‌دهد، در دو گروه کشورها وجود ناهمسانی واریانس تأیید می‌شود.

۳-۲-۳. آزمون خودهمبستگی

یکی از مفروضاتی که در رگرسیون مدنظر قرار می‌گیرد، استقلال خطاها از یکدیگر است. بدین منظور از آزمون وولدریج استفاده می‌شود. با توجه به نتیجه این آزمون، اگر سطح معناداری بیشتر از ۵٪ باشد، بیانگر عدم وجود خودهمبستگی می‌باشد (دیوید دروکر^۱، ۲۰۰۳). نتایج آزمون در هر دو گروه کشور وجود خودهمبستگی را تأیید می‌کند.

۴-۲-۳. آزمون وابستگی مقطعی

یکی دیگر از فروض استاندارد در روش داده‌های تابلویی آن است که جملات پسماند در میان مقاطع از یکدیگر مستقل هستند. وابستگی مقطعی می‌تواند به تورش در نتایج آزمون‌ها گردد. جهت آزمون این که پسماندها در میان مقاطع (Cross-Section) همبسته هستند یا خیر، از آزمون

---

^۱ David M. Drukker

استقلال مقطعی پسران^۱ استفاده می‌گردد. فرض صفر در این آزمون آن است که پسماندها همبسته نیستند و در نتیجه وابستگی مقطعی وجود ندارد (شاه آبادی، حیدری، ۱۳۹۰). با توجه به نتایج حاصل از آزمون وابستگی مقطعی، وجود وابستگی مقطعی در دو گروه کشور تأیید می‌شود.

جدول ۴. نتایج حاصل از آزمون‌های تصریح مدل

گروه اول (OECD)	گروه دوم (اسلامی)	
F = ۱۹۵۰/۲ (۰/۰۰۰)	F = ۱۱۰/۵۳ (۰/۰۰۰)	آماره آزمون F لیمر
F = ۱۷/۳۵ (۰/۰۰۳)	F = ۱۸/۵۶ (۰/۰۰۲)	آماره آزمون هاسمن
۷۲/۳۳ (۰/۰۰۰)	۱۴۲/۷۳ (۰/۰۰۰)	آزمون LR
F = ۱۱۵/۴۳۱ (۰/۰۰۰)	F = ۶۴/۲۶۲ (۰/۰۰۰)	آزمون ولدریج برای خودهمبستگی در داده‌های پانل
F = ۲۳/۹۰۱ (۰/۰۰۰)	F = ۲/۰۸ (۰/۰۲)	آزمون استقلال پسران

۴. تخمین نهایی مدل

با توجه به نتایج فوق و وجود واریانس ناهمسانی، خودهمبستگی و وابستگی مقطعی می‌توان از روش حداقل مربعات تعمیم یافته^۲ برای برآورد ضرایب مدل (۱-۳) استفاده کرد (جانسون^۳، دینارو^۴، ۱۹۹۷).

نتایج حاصل از تخمین در جدول (۵) که متغیرهای مدل را با توجه به ارزش احتمال آنها معنادار نشان می‌دهد، در کشورهای منتخب OECD ضریب شاخص حکمرانی، متغیرهای هزینه بهداشت سرانه، شهرنشینی، دسترسی به آب آشامیدنی سالم و آزادی اقتصادی همگی مثبت و معنادار هستند. اما، جدول (۶) در کشورهای منتخب اسلامی، هزینه بهداشت سرانه، شهرنشینی و

^۱ Pesaran's Test of Cross-Sectional Independenc

^۲ Feasible Generalized Least Squares

^۳ Jack Johnston

^۴ John Dinardo

تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی: یک تحلیل بین کشوری _____ ۱۴۳

دسترسی به منابع آب سالم معنادار و مثبت هستند. اما شاخص حکمرانی خوب و آزادی اقتصادی در این کشورها بی معنا شده است.

جدول ۵. نتایج حاصل از تخمین مدل گروه اول (OECD) به روش FGLS

متغیرهای توضیحی	ضرایب	z	p > z
GI	۰/۰۰۲	۵/۰۹	۰/۰۰۰
HEX	۰/۰۲۷	۸/۹۱	۰/۰۰۰
Ur	۰/۰۲۳	۲/۹۵	۰/۰۰۸
IWS	۰/۰۳۸	۱۳/۹۹	۰/۰۰۰
EF	۰/۰۴۲	۳/۷۸	۰/۰۰۰
عرض از مبدأ	-۳/۰۳۴	-۱۱/۶۰	۰/۰۰۰
Wald Chi2(5) = ۱۳۱۲/۷۱ R ² = ۰/۸۷		Prob>chi2 = ۰/۰۰۰ Number of obs.: ۱۴۴	

جدول ۶. نتایج حاصل از تخمین مدل گروه دوم (اسلامی) به روش FGLS

متغیرهای توضیحی	ضرایب	z	p > z
GI	-۰/۰۰۰۳	-۰/۶۶	۰/۵۰۸
HEX	۰/۰۰۰۹	۶/۰۰	۰/۰۰۰
Ur	۰/۰۰۱	۵/۰۵	۰/۰۰۰
IWS	۰/۰۰۱	۵/۱۰	۰/۰۰۰
EF	۰/۰۰۰۵	۱/۷۹	۰/۰۷۳
عرض از مبدأ	۰/۴	۱۵/۶۵	۰/۰۰۰
Wald Chi2 (5) = ۵۵۲/۴۱ R ² = ۰/۸۸		Prob>chi2 = ۰/۰۰۰ Number of obs.: ۸۸	

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

سؤال اول پژوهش این بود که تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در گروه منتخب کشورهای OECD چگونه است؟ با توجه به نتایج حاصل از بخش قبلی این تأثیر مثبت و معنادار شده است. در این کشورها سال‌هاست برای ایجاد مشارکت مناسب بین جامعه مدنی، بخش خصوصی و دولت و برای اجرای هر چه بهتر قانون، مقررات و بالا بردن سطح اطمینان مردم هزینه و تلاش شده است. در این کشورها آزادی‌های قانونی اعم از آزادی مطبوعات، آزادی بیان و ... نسبت به کشورهای دیگر در سطح بالایی قرار دارد. دولت‌ها در برابر افراد پاسخ‌گویی بیشتری دارند. به دلیل حاکمیت قوانین، فساد و جرم به کمترین میزان خود رسیده است. ثبات سیاسی حاکم این کشورها را به جایی مطمئن برای مهاجرت و سرمایه‌گذاری و کارآفرینی تبدیل کرده است. مشخص است با وجود تمامی این شرایط و در بستر این محیط و وجود برنامه‌های بهداشت و سلامت همگانی و هزینه‌های بالا برای سلامت افراد و امکانات شهرنشینی مناسب و آب آشامیدنی سالم، امید به زندگی افراد بالا است. همچنین به دلیل وجود سرمایه‌گذاری‌ها، حمایت از کارآفرینی و حمایت از صنعت و کشاورزی و آزادی اقتصادی این کشورها به جایی مناسب برای کسب و کار تبدیل شده‌اند؛ پس درآمدها نیز در سطح بالایی قرار می‌گیرند. بنابراین شاخص توسعه انسانی نیز در سطح خوبی قرار می‌گیرد.

سؤال دوم این بود که تأثیر شاخص حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در گروه منتخب کشورهای اسلامی چگونه است؟ با توجه به نتایج، اثر حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در کشورهای اسلامی بی‌معنا شده است. با توجه به پایین بودن شاخص حکمرانی خوب در این گروه کشورها و به دلیل ضعف حکمرانی خوب و نبود دولتی اثربخش و عدم شفافیت، این شاخص اثرات خود را بروز نمی‌دهد. همچنین، در این کشورها به دلیل پایین بودن ثبات سیاسی و نبود محیطی رقابت‌پذیر، سرمایه‌گذاری به ویژه سرمایه‌گذاری‌های خارجی به حداقل میزان خود رسیده است. این شرایط باعث شده است تا بسیاری از افراد برای ادامه تحصیل، سرمایه‌گذاری و غیره به کشورهای دیگر مهاجرت کنند. همچنین، عدم ثبات سیاسی و احتمال بالای وقوع نابسامانی‌های سیاسی، اقتصادی، جنگ و ... باعث پایین آمدن امید به زندگی در این کشورها شده است. با توجه به نتایج شاخص توسعه انسانی در کشورها از شاخص حکمرانی خوب اثرپذیری نشان نمی‌دهد.

آزادی اقتصادی در این کشورها نیز در سطح بالایی قرار ندارد و به دلیل بالا بودن تعرفه‌های مالیاتی و مقررات سخت‌گیرانه، همچنین به علت کنترل‌های دولتی بر روی قیمت‌ها، پایین بودن سرمایه‌گذاری خارجی و ... آزادی اقتصادی بی‌معنا شده است. همچنین، در این کشورها افزایش هزینه‌های بهداشت سرانه و شهرنشینی نسبتاً مناسب و بهبود دسترسی به آب آشامیدنی سالم باعث اثر مثبت و معنادار بر شاخص توسعه انسانی شده است.

با توجه به نتایج مشاهده شده در کشورهای منتخب اسلامی به علت پایین بودن سطح حکمرانی خوب، بستری برای رشد و شکوفایی افراد شکل نگرفته است و حکمرانی خوب هیچ علامت‌دهی برای بهتر شدن شاخص توسعه انسانی نشان نداده است. از طرفی در کشورهای OECD که حکمرانی خوب در سطح بهتری است اثرات مثبتی بر شاخص توسعه انسانی نتیجه‌گیری شده است. این نتایج اهمیت شاخص حکمرانی خوب را در کشورهای اسلامی هر چه بیشتر نمایان می‌سازد.

یکی از پیش‌فرض‌های رشد اقتصادی این است که بازارهای رقابتی ایجاد شود. در کشورهای اسلامی باید با وضع قوانین و مقرراتی برای رفع موانع تجاری و ایجاد محیطی رقابتی تلاش برای ایجاد اقتصادی آزاد صورت پذیرد. دولت‌ها باید نقش مکمل بازار باشند و نقش نظارتی بر بخش خصوصی را در بهبود فعالیت‌های بازار و رفع مشکلات آن به عهده بگیرند.

منابع

- اکبری، نعمت‌اله، مؤذن جمشیدی، سیده هما، مقیمی، مریم (۱۳۹۰). تحلیل تأثیر اندازه دولت بر توسعه انسانی در کشورهای OIC (رهیافت رگرسیون وزنی جغرافیایی (GWR)). مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای، ۲ (۸): ۹۵-۱۱۶.
- بشیری، عباس، شقاقی شهری، وحید (۱۳۹۰). حکمرانی خوب، فساد و رشد اقتصادی (رویکردی اقتصادی به مقوله حکمرانی خوب). بررسی‌های بازرگانی، (۴۸).
- حسین‌زاده بحرینی، محمدحسین (۱۳۸۳). عوامل مؤثر بر امنیت سرمایه‌گذاری در ایران. نشریه جستارهای اقتصادی، ۱ (۲): ۱۵۶-۱۰۹.
- دانایی فرد، حسن، باباشاهی، جبار، آذر، عادل، کردنائیج، اسدالله (۱۳۹۱). تحول در رفاه ملی: آیا حکمرانی خوب نقش مهمی ایفا می‌کند؟. مجله پژوهش‌های مدیریت ایران، ۱۶ (۴): ۶۲-۴۵.

- رزمی، محمد جواد، صدیقی، سمیه (۱۳۹۱). الزامات تحقق حکمرانی خوب برای دستیابی به توسعه انسانی. چهارمین همایش ملی اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی شهر.
- سامتی، مرتضی، رنجبر، همایون، محسنی، فضیلت (۱۳۹۰). تحلیل تاثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی، مطالعه موردی: کشورهای جنوب شرقی آسیا. نشریه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۱ (۴): ۲۲۳-۱۸۳.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل، حیدری، آرش (۱۳۹۰). بررسی عوامل تعیین کننده شدت تحقیق و توسعه در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه یافته: رهیافت پانل دیتا. مجله سیاست علم و فناوری، (۱۳): ۹۵-۱۰۸.
- صادقی امینی، محسن، جمعه پور، محمود (۱۳۹۳). معرفی شاخص توسعه انسانی (HDI). فصلنامه کتاب ماه علوم اجتماعی، ۱۸ (۷۴): ۸۵-۸۳.
- فطرس، محمدحسن، ترکمنی، اسماعیل (۱۳۹۱). توسعه انسانی تعدیل شده و پایداری رشد اقتصادی: مقایسه تطبیقی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه. فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۲ (۷): ۹۲-۵۹.
- قاضی طباطبایی، محمود، نصرتی، روح اله، کاظمی، علی (۱۳۹۱). ارزیابی الگوی نظری حکمرانی خوب در تبیین وضعیت توسعه انسانی. مجله توسعه روستایی، ۴ (۱): ۵۲-۳۹.
- مهدوی عادل، محمد حسین، حسین‌زاده بحرینی، محمدحسین، جوادی، افسانه (۱۳۸۷). تاثیر حکمرانی خوب بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای با درآمد متوسط. مجله دانش و توسعه، ۱۵ (۲۴): ۱۰۶-۸۸.
- میرزا ابراهیمی، رضا (۱۳۸۵). راهکارهای اعمال اصلاحات در حوزه دولت از دیدگاه استیگلیتز. فصلنامه اقتصاد و جامعه، (۷): ۷۷-۵۴.
- Bailey, N., Holly, S., and Pesaran, M.H. (2014). A Two Stage Approach to Spatiotemporal Analysis with Strong and Weak Cross-Sectional Dependence. CESifo Working Paper, No. 4592.
- Drukker, D. M. (2003), Testing for Serial Correlation in Linear Panel-Data Models. Stata Journal, Volume 3, Number 2: 168-177.
- Ershi Qi, Jiang Shen, Runliang Dou. (2013). Proceedings of 20th International Conference on Industrial Engineering and Management: Theory and Apply of Industrial Management. Springer Science & Business Media.

- Gujarati, Damodar N. (2004). Economics – Basic Econometrics. Fourth Edi., The McGraw–Hill.
- Johnston, Jack, and John DiNardo. (1997). Econometric Methods. 4th Edi. McGraw-Hill.
- Ko-Hsin Yong. (2010). Human Development and Government Effectiveness. Oxford University Press, Washington DC.
- Ottervik, Mattias Gottfrid. (2011). Good Governance and Human Development: The Case of China and India. Lund University, Department of Political Science.
- Ranis, G., Stewart, F., & Samman, E. (2005). Human Development: Beyond the HDI. Economic Growth Center, Yale University, Discussion Paper. No. 916 : 1-38.
- Rudra P. P., & Sanyal G.S. (2011). Good Governance and Human Development: Evidence form Indian States. *Journal of Social and Development Sciences*, 1(1): 1-8.
- Selcuk Akcay (2006). Corruption and Human Development. *Cato Journal*, 26(1): 45-60.

